

MANIFESTĂRI ETNOFOLCLORICE ALE GRUPURILOR ETNICE DIN BUCOVINA ÎNTRE DINAMISM ȘI CONSERVARE

CONSTANTIN-ANDREI PĂTRĂUCEAN*
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: andreiconstantin150@gmail.com

Ethno-folkloric Manifestations of Ethnic Groups from Bukovina Between Dynamism and Conservation

(Abstract)**

In the present work, we aim to create an overview of the specifics of the existing ethnic groups in Bukovina, considering, in particular, manifestations of their folklore in the context of the present. Likewise, another objective of the research is represented by the monitoring of these folklore facts, in order to observe both the dynamism and the preservation of the identity. Thus, the existence of a favourable climate within the Bukovina community favoured the formation of a multi-ethnic space in which each ethnic group had a well-established place, forming, as specialists claim, the so-called *homo bucovinensis*, as a model of a tolerant and lenient. In this way, we will observe the directions of the ethno-folkloric dynamism specific to the ethnic groups in Bukovina (Jews, Poles, Ukrainians, Hutsuls, Roma, Lipovans, etc.), analysing the way of updating the myth in these minorities and the role of the myth in contemporary society. Among the most important folklore manifestations, we will focus on three important elements: currently existing rites of passage (funeral, wedding), the image of the demonic in the collective mind and functions of pilgrimages, on the border between ritual and tourism. Due to the dynamism existing within contemporary society, some of these ethno-folkloric manifestations have undergone numerous changes, both in form and content, and thus we can talk about the so-called kitsch, as a contemporary element that is a component of the specific folklore within the ethnic groups in sight. The attempt to trivialize the ethnic specifics of minorities must be considered a negative effect of contemporary society, where preserving popular customs, traditions or gastronomic specifics no longer represents a special interest for current consumerism. The conclusion we have to reach illustrates the fact that ethnic groups become part of a collective identity where customs related to holidays, rites of passage, ceremonial events in human life require treaties with a necessary responsibility. Within the existing minorities in Bukovina, cultural tolerance is a value of the society, thus there is an awareness of the ethnic peculiarities of each area and a respect for them, at the level of acceptance of diversity related to customs, rituals or perspectives on the world.

Keywords: ethnic group, ethnofolklore, Bukovina, dynamism, conservation.

* Doctorand, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

** Traducere: Constantin-Andrei Pătrăucean.

(Rezumat)

În lucrarea de față, ne propunem să creăm o imagine de ansamblu asupra particularităților grupurilor etnice existente în Bucovina, luând în considerare, în special, manifestările folclorului lor în contextul prezentului. De asemenea, un alt obiectiv al cercetării îl reprezintă monitorizarea acestor fapte folclorice, pentru a observa atât dinamismul, cât și păstrarea identității. Astfel, existența unui climat favorabil în cadrul comunității bucovinene a facilitat formarea unui spațiu multiethnic în care fiecare grup etnic avea un loc bine stabilit, dând naștere, după cum susțin specialiștii, așa-numitului *homo bucovinensis*, ca model de tolerant și indulgent. Astfel, vom observa direcțiile dinamismului etnofolcloric specific grupurilor etnice din Bucovina (evrei, polonezi, ucraineni, huțuli, romi, lipoveni etc.), analizând modul de actualizare a mitului în aceste minorități și rolul mitului în societatea contemporană. Printre cele mai importante manifestări folclorice, ne vom concentra pe trei elemente importante: riturile de trecere existente în prezent (înmormântare, nuntă), imaginea demonului în mintea colectivă și funcțiile pelerinajelor, la granița dintre ritual și turism. Datorită dinamismului existent în societatea contemporană, unele dintre aceste manifestări etnofolclorice au suferit numeroase schimbări, atât în formă, cât și în conținut, și astfel putem vorbi despre așa-numitul kitsch, ca element contemporan, care este o componentă a folclorului specific în cadrul grupurilor etnice în vedere. Încercarea de a trivializa specificul etnic al minorităților trebuie considerată un efect negativ al societății contemporane, în care păstrarea obiceiurilor populare, a tradițiilor sau a specificului gastronomic nu mai reprezintă un interes special pentru consumerismul actual. Concluzia la care trebuie să ajungem ilustrează faptul că grupurile etnice devin parte a unei identități colective în care obiceiurile legate de sărbători, ritualuri de trecere, evenimente ceremoniale în viața umană necesită tratate cu o responsabilitate necesară. În cadrul minorităților existente în Bucovina, toleranța culturală este o valoare a societății, astfel încât există o conștientizare a particularităților etnice ale fiecărei zone și un respect pentru ele, la nivelul acceptării diversității legate de obiceiuri, ritualuri sau perspective asupra lumii.

Cuvinte cheie: grup etnic, etnofolclor, Bucovina, dinamism, conservare.

Scurt context istoric al apariției grupurilor etnice în Bucovina

Bucovina a reprezentat, din punct de vedere istoric, un teritoriu care s-a transformat treptat într-un spațiu al diversității culturale, datorită numeroaselor grupuri etnice ce s-au așezat în această zonă în decursul istoriei. Fie că vorbim despre evrei, ucraineni, poloni, huțuli, lipoveni sau alte grupuri etnice, specificul Bucovinei poate fi priceput și înțeles cu adevărat doar prin cunoașterea trecutului și a memoriei colective care s-a format în timp în cadrul spațiului bucovinean.

Odată cu ocupația habsburgică, Bucovina a început să fie colonizată cu numeroase grupuri etnice care au contribuit, la rândul lor, la dezvoltarea culturii, a agriculturii, a industriei etc. Ulterior, mai ales în secolul al XIX-lea, se stabilesc în spațiul bucovinean mai multe grupuri etnice, reprezentate de ucraineni, poloni, huțuli, unguri, romi. De aceea, membrii tuturor grupurilor etnice existente în cadrul imperiului au încercat să realizeze anumite compromisuri și chiar dacă au existat foarte multe prejudecăți și contradicții, au dat dovadă până la urmă de o bună colaborare, lucru pe care îl putem observa chiar și astăzi. În acest studiu urmărim

modul în care s-au conservat până astăzi aspectele etnofolclorice ale acestor etnii și dacă acestea mai reprezintă un factor al identității în zilele noastre.

Atunci când ne referim la aspecte etnofolclorice, avem în vedere reprezentări colective legate de cultura populară, ca elemente identitare exprimate prin mituri, credințe, obiceiuri, tradiții, superstiții etc. Ca „zonă de convergență etnică și spirituală”, cum o numește Florin Pintescu, Bucovina a reprezentat, din perspectivă istorică, un loc de convergență al imperiilor, dar în același timp un spațiu în care cultura și folclorul s-au dezvoltat pornind încă de la austrieci, prin intermediul cărora Bucovina s-a conectat la cultura central-europeană, prin multitudinea etniilor existente pe acest teritoriu. Un prim recensământ al austriecilor consemna în Bucovina, la 1773, doar 64% români, în rest, în ordine, ruteni, huțuli, țigani, evrei, ruși, polonezi și germani¹.

Cunoașterea trăsăturilor etnofolclorice ale grupurilor etnice din Bucovina ne ajută să înțelegem evoluția socială și folclorică a populației bucovinene și, în același timp, să conștientizăm modificările prin care a trecut de-a lungul timpului folclorul autohton.

Direcții ale dinamismului etnofolcloric

În momentul în care discutăm despre minorități etnice, întotdeauna trebuie să avem în vedere că membrii unei etnii au tendința de a se raporta la cealaltă etnie, mai ales prin intermediul faptelor folclorice, într-un sens negativ, văzând în alteritate o imagine a ceea ce nu își dorește acesta să fie. În acest context, relația român – evreu, român – rom, român – huțul etc. a fost văzută în permanență ca o manifestare a alterității negative, ce a început în epoca tradițională și se continuă, într-o oarecare măsură, până în zilele noastre. Antisemitismul românilor, probat la un moment dat chiar și de lege, a fost o manifestare de care nu s-au ferit nici personalitățile vremii, „chestiunea evreiască” devenind o problemă – frustrare din cauza anumitor aspecte economico-sociale.

Minoritățile din Bucovina nu scapă însă de ritmul grăbit al procesului de modernizare, deoarece industrializarea afectează chiar și cele mai izolate spații, chiar dacă mulți oameni trăiesc în zona rurală. Tendința de conservare este evidentă la cei care conștientizează că identitatea etniilor este valoroasă și trebuie transmisă generațiilor ulterioare. Problema intervine atunci când grupurile etnice sunt asimilate de români și de aceea este din ce în ce mai dificilă exprimarea individualității comunităților etnice.

În ceea ce privește, de pildă, originea huțulilor, paradoxul este reprezentat de faptul că studiile realizate până în acest moment, în loc să facă lumină în istoria acestora, adâncesc problema. Astfel, în prezent, dinamismul etnofolcloric propune, se pare, o eroare principală: greșeala majoră pe care o fac antropologii este să vadă în huțuli o populație de origine ucraineană, cu toate că există informații științifice

¹ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 152.

care dovedesc că atât istoria huțulilor, cât și limba acestora au anumite particularități prin care huțulii se deosebesc de ucraineni. În graiul matern al huțulilor, elementele românești sunt extrem de numeroase, acesta fiind unul dintre motivele pentru care se ezită atunci când se are în vedere originea lor etnică. Adrian Turculeț vorbește în studiul său despre un așa-numit bilingvism huțulo-român, pe care îl consideră o normalitate în cadrul grupurilor aloglote care se află continuu în relație lingvistică. În locurile publice, chiar dacă sunt înconjurați de români, huțulii vorbesc între ei limba lor, părând astfel a fi o limbă intimă pe care românii nu o înțeleg, cu excepția celor câteva cuvinte în română, care se regăsesc și în graiul huțul.

Dacă avem în vedere existența mitului în cadrul grupurilor etnice din Bucovina, acesta, în forma actuală, demonstrează existența unei nostalgii ce are în vedere timpurile arhaice și incapacitatea omului modern de a trăi astăzi asemenea primilor oameni. Mitul autentic, nealterat de dinamismul societății actuale, devine un topos greu de descoperit și de păstrat. Problema constă în omiterea, cu bună știință, a unor structuri arhetipale care fac parte din așa-numitul inconștient colectiv vehiculat de Carl Gustav Jung în studiile sale, inconștient care de-a lungul timpului a suferit numeroase transformări.

Arhetipuri precum oul încondeiat al huțulilor, împărțirea oului sfințit al polonezilor, Sabatul evreilor se conservă în mentalul colectiv al oamenilor preponderent în vârstă, în timp ce în cadrul noii populații apar noi mituri cu o altă valoare simbolică, cum ar fi mitul cântărețului Michael Jackson, al brandurilor Coca Cola, Starbucks sau al unor parade, evenimente sau procesiuni, fie religioase sau laice: pelerinaje la mănăstiri, procesiuni cu moaștele unor sfinți, festivaluri de muzică: „Untold”, „Neversea”, „Saga” sau chiar mituri legate de pandemia mondială Covid-19 etc. Este cât se poate de clar că atunci când discutăm despre mituri de actualitate ale lumii moderne precum cele amintite mai sus, aura inițiativă nu pare a avea o importanță deosebită.

Implicarea mișcării în riturile de mișcare devine astfel un arhetip care îi unește pe actanți, însă aceste rituri pot fi fie sacre, fie profane: două exemple reprezentative ar putea fi procesiunea religioasă a moaștelor unor sfinți sau paradele LGBT. Procesiunea cu moaștele Sfântului Ioan de la Suceava devine astfel un eveniment ritualic, bazat pe numeroase arhetipuri cu valențe sacre, pe care bucovinenii încă le respectă, iar scoaterea moaștelor la exterior dovedește astfel o legătură de ordin axiologic între oamenii prezenți la procesiune și puterea sacră pe care aceștia o așteaptă de la moaște, realizându-se astfel un transfer simbolic de putere sacră în natură. Structurile arhetipale din aceste cazuri pot fi reprezentate fie de un obiect (icoana, moaștele sfinților etc.), fie de o idee sau un semn reprezentativ (în cazul paradelor LGBT, unde se promovează diversitatea persoanelor non-normative din punct de vedere sexual sau steagul acestei comunități). Se înțelege astfel că mitul în forma lui originară nu a dispărut definitiv, existând în continuare și la minoritățile din Bucovina, remarcându-se astfel, sporadic, mai ales în cadrul societății rurale, prin intermediul riturilor de trecere (naștere, nuntă, înmormântare) sau în cadrul anumitor momente ceremoniale.

Folclorul a avut mereu în vedere dimensiunea etică pe care a înglobat-o în tabu-uri și clișee pe care le întâlnim și astăzi; de pildă, concepția străinilor asupra poporului român este aceea că românii sunt hoți; acest aspect apare în multe anecdote, românii realizând de fiecare dată autoironii; iată o astfel de anecdotă, cu privire la disputarea furtului crucii de către români și țigani, cruce pe care a fost răstignit Iisus Hristos: „În timp ce Iisus Hristos ajunsese răstignit, în țara evreilor, acolo au venit sârbul, ungurul, neamțul, românul și țiganul, ca să-l înmormânteze pe răstignit. Dar evreii nu voră să le dea trupul de pe cruce. Fiecăruia dintre cei cu grija înmormântării lui Hristos îi apare câte o idee: sârbul propune să obțină prin luptă corpul răstignitului, ungurul de acord numai în cazul că Hristos ar fi din viță de nobili, neamțul e împotriva căutării originii lui Hristos, românul consideră discuția ca inoportună. «Lăsați până seara, zice el, că-l fur cu cruce cu tot», iar țiganul atunci le declară că el deja l-a furat”². Observăm că până astăzi, din păcate, țiganii sunt considerați de ceilalți drept hoți, care vor să înșele sau să câștige pe căi imorale, iar acest aspect nu este prezent doar în narațiunile umoristice, transpunându-se în realitate.

O altă perspectivă se formează și asupra evreilor, întrucât românii i-au privit pe aceștia cu invidie, din cauza potenței economice, fapt pentru care s-au format și prejudecăți negative despre evrei, atât pentru superioritatea economică a acestora, cât și din motive religioase, fiindcă românii considerau că evreul ar fi o ființă blestemată din cauza lipsei botezului acestuia și pentru uciderea lui Iisus Hristos, la care se adaugă și motive negustorești: falsificarea băuturilor alcoolice, furtul la cântar etc. În contextul actualității, aceste aspecte nu mai există sau dacă există, sunt cazuri izolate, întrucât antisemitismul este combătut.

Foști robi ai mănăstirilor și ai oamenilor cu stare, romii există ca o populație cu spirit liber, a căror ocupație principală o reprezintă prelucrarea metalelor, ocupație în urma căreia s-au evidențiat și numeroase grupuri în cadrul aceleiași etnii, fapt care nu duce decât la o neomogenitate a minorității: lingurari, fierari, aurari etc. Romii din Bucovina nu au avut puterea de a se implica foarte mult în reprezentarea culturală a acestora, locuind în special în comune precum Dolhasca, Voitinel, Bosanci, Verești, Mitocul Dragomirnei etc. Dacă avem în vedere însăși culoarea steagului romilor (verde și albastru), vom putea înțelege spiritul liber al acestora, steagul simbolizând legătura dintre pământ și cer, spațiul liber unde le place să își petreacă existența. Roata din mijlocul steagului ar putea simboliza, așa cum susțin și prevederile oficiale (în cadrul primului Congres Mondial al Romilor), nestatornicia acestora, care se află mereu într-o continuă mișcare³. Pe lângă faptul că au fost robi ai românilor, multe tradiții consemnează rasismul românilor și „superioritatea” acestora: de pildă, se practica pe la jumătatea secolului al XIX-lea

² Sabina-Cornelia Stroescu, *Snoava populară românească. Ediție critică*, București, Editura Minerva, 1989, p. 536. Apud Victor Cirimpei, „Relații dintre popoare în folclorul comic românesc”, în „Philologia”, anul LIII, mai – august, 2012, p. 87.

³ Ion Duminiță, „Simbolistica tradițională a romilor europeni în perioada contemporană” (I), în „Buletin științific. Revistă de etnografie, științe ale naturii și muzeologie”, Fascicula „Etnografie și Muzeologie”, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, s.n., nr. 11 (24), 2009, p. 150.

așa-numita *ius primae noctis*⁴, prin care boierii înstăriți se puteau culca primii cu mireasa, în cazul în care exista o nuntă țigănească în respectiva zonă. Un obicei interesant al țiganilor din Bucovina are loc în perioada pascală, numit „joia verde”, din săptămâna imediat următoare după sărbătoarea Paștelui, sărbătoare care a pornit din satul Gulia, județul Suceava. La origine, sărbătoarea este inventată de grupul ursarilor, cei care s-au ocupat cu lăutăria și astfel, în nevoia de a câștiga cât mai mulți bani, au realizat propria sărbătoare, întrucât la sărbătorile pascale ale românilor, aceștia munceau pentru ei și nu se puteau bucura de sărbătoare. Mai mult decât atât, se numește verde întrucât culoarea vine de la poiana unde avea loc întreaga petrecere, locul de întâlnire al tuturor romilor plecați în străinătate, care se întorc în perioada pascală. Întâlnirea este motiv de împăcare, de uitare a răului și de manifestare a specificului romilor, fie în vestimentația viu colorată specifică acestora, fie în haine contemporane care nu țin cont de vechiul specific.

De cealaltă parte, la români, joia din săptămâna luminată poartă denumirea de „joia rea”, iar singura asemănare cu aceea a țiganilor este că în această zi nu trebuie să se lucreze la câmp, pentru ca stihiele naturii să nu se răzbune pe om. Paștele Blajinilor, sărbătoarea prin care sunt pomeniți cei decedați din familii, prin vizite la morminte și împărțirea pomenilor, are loc și la țigani, însă din păcate aceștia sunt ironizați, reproșându-li-se că nu țin cont de caracterul sacru al sărbătorii, ci mai degrabă alterează această sărbătoare: „De aia îmi plac și țiganii care sărbătoresc Paștele Blajinilor cu mese pantagruelice în cimitire. Cred că oamenii ăștia au prins cel mai bine sensul. Îmi cinstesc cel mai bine mortul cu o dovadă uriașă de viață și cu poftă de mâncare. Cu fleici, cu mici zemoși, cu revărsări de mâncare și de băutură. Cu muzică, cu copii alergând printre morminte, cu vărsatul cinstit al câtorva stropi de vin pe mormântul unui Vasile pe care clanul l-a iubit. Dacă aș fi mortul lor, m-aș bucura să-i văd așa, iar nările mele descărnate ar trage cu nesaț în cușca coastelor fumul de grătare”⁵.

Rușii lipoveni din Bucovina, ajunși aici în urma prigonirilor religioase care au avut loc pornind de la schisma bisericii din Rusia, sunt o etnie bazată pe credința ortodoxă de rit vechi din Rusia. Cu alte cuvinte, cei care nu se supuneau noilor dogme, erau anatemiați, fiind arși pe rug. În regiunea Bucovinei, aceștia sunt atestați cu aproximativ 30–40 de ani înainte de venirea Imperiului Austriac, pe la 1724–1740. Acum este momentul în care se formează un sat întreg de lipoveni, numit chiar după numele acestora, unde au existat inițial 40 de familii⁶. Atunci când ne referim la lipoveni, mai mult decât la oricare altă minoritate din Bucovina, trebuie să observăm modul în care aceștia se raportează la religia ortodoxă. Dinamismul etnofolcloric nu i-a împiedicat să își păstreze această credință puternică de rit vechi, existând însă multe diferențe între tradițiile acestora și cele

⁴ Jörg Wettlaufer, „The jus primae noctis as a male power display: A review of historic sources with evolutionary interpretation”, în „Evolution and Human Behavior”, vol. 21, Florida, 2000, pp. 111–123.

⁵ Selma Iusuf, „În vârful picioarelor”, în „Dilema veche”, nr. 586, 2015; <http://dilemaveche.ro/sectiune/societate/articol/in-virful-picioarelor> (14.09.2022).

⁶ http://www.cjsuceava.ro/2018/parteneriate/etnii_din_suceava/20180517_rusi-lipoveni.pdf (07.08.2022).

ale românilor. De pildă, aceștia nu consumă carne de miel de Paște, iar de Crăciun nu au un repertoriu bogat de colinde, ci vestesc Nașterea Domnului prin intermediul unei singure colinde. Lipovenii se remarcă în cadrul etniilor din Bucovina mai ales prin intermediul moralei profunde pe care o promovează în permanență și prin neîngăduința abaterilor. În general, aceștia au fost în permanență reticenți la ideea de noutate, având uneori anumite practici mai dubioase, care astăzi nu se mai realizează: înmormântarea morților prin grădini, arderea lor în var sau alte practici în care moralitatea este foarte aspră: „Lipovenii nu consultă, nicicând, medicii și, îmbolnăvindu-se vreunul, în oraș, se transportă imediat în satul său, ceea ce, nu o dată, contribuie la lățirea bolilor contagioase. Ei nu consultă nicicând vrăjitoarele, nici nu lasă să li se caute în palmă sau în cărți, ceea ce se crede de păcat. Morții lor capătă în mână o hârtie, scrisă de preotul lor, în care li se dă un fel de certificat, ca să poată sta înaintea lui Dumnezeu. Fără cununie nu șede nimeni din ei, căci, altminteri, timp de șapte ani n-ar putea intra în biserică, nici nu i s-ar da apă din vreo fântână”⁷.

Manifestări ale folclorului minorităților în contextul actualității. Rituri de trecere

În cadrul societății actuale, unde apar în permanență crize și situații limită, riturile de trecere devin un fenomen pe care oamenii îl tratează, în cea mai mare măsură, cu o oarecare distanțare, o distanțare care se petrece în același timp cu o negare a religiozității. Acest lucru duce astfel la o nepracticare parțială a religiei, cu excepția câtorva rituri de trecere din cadrul familiei, unde totuși se păstrează sentimentul de apartenență chiar și la omul modern. În felul acesta, cercetătorii au fost fascinați de capacitatea minorităților de a conserva aceste rituri de trecere, chiar dacă în rest omul nu este atras de ritualizare sau ritualul se realizează pur și simplu din perspectivă estetică și nu numai deocamdată având la bază comportamente sacre. Astfel, motivația realizării acestor ritualuri a fost pusă în legătură cu o componentă socială și mai puțin pe latura ritualizantă ca element compus al mentalului colectiv arhaic.

Riturile de trecere ale minorităților din Bucovina, la fel ca în cazul altor populații, s-au conservat în măsura în care acestea îndeplinesc mai mult o funcție socială, necesară, decât o manifestare voită, izvorâtă dintr-o dorință interioară de îndeplinire a sacrului, ca expresie a unui mental colectiv în termenii psihologiei analitice.

Legat de ritul de trecere al înmormântării pe care îl vom avea în vedere în continuare, acesta reprezintă și astăzi un fenomen pe care oamenii îl privesc cu o anumită gravitate necesară. Chiar dacă ceremonia și pregătirea înmormântării țin și de anumite aspecte sanitare, este cert că funcția care contează este reprezentată de modalitatea în care familia petrece ultimele ore alături de defunct și capacitatea acesteia de a-i facilita trecerea către lumea de dincolo. Din punct de vedere

⁷ Dimitrie Dan, *Etnii bucovinene: armenii, evreii, lipovenii, rutenii, țigani*, Suceava, Editura Mușatinii, 2012, p. 228.

sociologic însă, existența ritului de trecere al înmormântării, împreună cu toate procedeele care se dezvoltă de aici, reprezintă o modalitate prin care familia și cei care rămân în urma răposatului găsesc o modalitate comună de exprimare, pentru a nu conduce sentimentele nefaste până la paroxismul individual; cu alte cuvinte, o împărtășire a durerii cu membrii comunității. În acest sens, funcția înmormântării conduce inevitabil către o nouă integrare socială a celor rămași în viață, cu un nou statut: orfanul, văduva etc.

Atât la polonezii catolici, cât și la români și celelalte minorități ortodoxe din Bucovina, înainte de ritualul înmormântării, se cheamă preotul comunității pentru o ultimă spovedanie, fapt care în timpul comunismului nu era tocmai posibil. După ce muribundul își dă sufletul, familia are obligația de a menține în permanență o lumânare aprinsă, lumânare care la catolici se numește gromnica și nu este orice fel de lumânare, cum este, de pildă, la români, ci una în cinstea Maicii Domnului. În mentalul colectiv, această lumânare are rol protector și îi poate feri pe cei care o aprind de fulgere și de mari furtuni. Un lucru pe cât de sumbru, pe atât de normal, este că atunci când se îmbracă defunctul în hainele pregătite pentru înmormântare, cei din jur trebuie să-i vorbească în permanență, iar după baia ritualică, apa trebuie aruncată într-un loc cât mai retras, pentru a nu intra cineva în contact cu ea, aceasta putând fi utilizată ulterior în diferite practici magice nefaste. Este interesantă abordarea atunci când polonezii se debarasează de materialele cu care a fost spălat defunctul, prin arderea acestora sau prin păstrarea pentru utilizarea în scop magic.

Necesitatea acoperirii capului celui decedat (basma la femei, pălărie la bărbați) este prezentă la majoritatea etniilor din Bucovina. Aparte este ritualul înmormântării atunci când moare un fecior al comunității, întreaga înmormântare reprezentând, de fapt, o nuntă simbolică: cei care duc sicriul sunt de fapt cavaleri de onoare, mortul este îmbrăcat în haine de nuntă etc. La polonezii din zona Ucrainei se obișnuia ca în sicriu să se așeze diferite obiecte simbolice (pe lângă pieptene, batistă, ac sau ață cum sunt prezente și la români) cu rol de a anula mirosurile neplăcute: var, frunze de nuc, o pernuță care la polonezi era umplută, cum constata Magdalena Pokrzyńska, cu așchiile rezultate de la construirea sicriului etc. Se întâlnește și la polonezi privegherea mortului, la fel ca la români, ucraineni, huțuli, însă aici poartă denumirea de „rozariu”. Cu o seară înainte de înmormântare, se adună mulți oameni în jurul decedatului, se servesc băuturi alcoolice sau non-alcoolice, cozonac și chiar sarmale (la românii din Bucovina).

Un lucru foarte interesant existent la toate minoritățile din Bucovina este reprezentat de caracterul acestei privegheri, care nu este de fiecare dată formal și abătut, ci mai degrabă capătă uneori și forme ludice. Chiar dacă oamenii prezenți stau în preajma defunctului, aceștia găsesc numeroase subiecte de discuție, și nu numai deocârmă despre cel al morții. Se poate spune că este vorba astfel, în mod simbolic, de o sfidare a morții, la polonezi practicându-se chiar diferite jocuri, precum *kotas*, *studnia*, *roza*⁸, jocuri care aveau anumite trimiteri sexuale. Mai mult decât atât, apar și la români diferite jocuri în care este inclus chiar și mortul, fapt

⁸ Magdalena Pokrzyńska, „Obiceiurile tradiționale de înmormântare în comunitățile poloneze din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 1 (52), 2019, p. 211.

care dovedește existența unei modalități familiare de a acționa, în sensul că decedatul ar rămâne încă în raporturile sociale ale celor vii. Perceperea morții în maniera aceasta ludică este o componentă a mentalului folcloric în care existența morții este o manifestare firească a vieții, făcând parte dintr-o circularitate a colectivității. Spre deosebire de obiceiurile de la ortodocși, la polonezii catolici, în momentul în care sicriul se scoate din casă, o primă oprire se face în pragul casei, acolo unde se bate ușor cu sicriul în prag, ca semn de rămas bun. La fel ca starostele de la nunta românilor, la înmormântarea polonezilor există un reprezentant care, la ieșirea mortului din casă, își cere iertare cu voce tare tuturor celor prezenți la înmormântare în numele mortului. O altă diferență față de obiceiurile ortodoxe este faptul că sicriul se închide încă din curtea decedatului, și nu la groapă, cum este la români. De asemenea, odată ajuns sicriul la groapă, toți participanții la înmormântare stau în liniște, cu lumânări în mâini, care vor fi aruncate ulterior în groapa mortului, rostindu-se rugăciuni și așteptând ca groapa în care este așezat sicriul să fie acoperită cu pământ în totalitate.

Legătura dintre lumea văzută și nevăzută este prezentă la polonezi la majoritatea sărbătorilor de peste an, aceștia rugându-se pentru cei decedați. De Crăciun, de pildă, în mentalul colectiv al populației există credința prin care, la masa din familie, se păstrează un loc liber și se lasă mâncare pe masă și după consumarea cinei, pentru ca cei decedați să se ospăteze din aceste bucate. Acest obicei se întâlnește sub o altă formă și la români, atunci când se așază pe pervazul geamului un vas cu făină și unul cu apă, păstrându-se timp de 40 de zile de la înmormântare. Au existat multe cazuri în care s-au găsit urme în făina din vas sau au existat semne că din apa respectivă s-a băut. Grâul pregătit după încheierea ritualului de înmormântare (coliva) se întâlnește la români, dar și la ucraineni, huțuli sau polonezi, la ultimele trei minorități numindu-se „kutia”.

Fiindcă dinamismul interetnic este într-o permanentă evoluție, polonezii au împrumutat de la românii din Bucovina numeroase obiceiuri ale înmormântării, iar astăzi diferențele nu sunt foarte semnificative. Pomana mortului este o astfel de manifestare ritualică pe care polonezii au împrumutat-o de la români, realizându-se atât la înmormântare, cât și la 40 de zile de la înmormântare și ulterior de câte ori familia dorește să săvârșească acest lucru de-a lungul anilor. În actualitate, obiceiurile legate de acest rit de trecere s-au diminuat, în sensul că înmormântarea s-a formalizat extrem de tare, ajungând uneori la a fi un ritual în care legătura dintre defunct și familie este abolită încă de la ultima suflare a muribundului: în momentul în care omul moare, firma specializată în pompe funebre se ocupă de toate aspectele, de la baia mortului până la conducerea către groapă, inclusiv pregătirea mâncării pentru pomana de după înmormântare. Observăm în aceste practici că este o detașare a celor vii față de defunct, ceea ce vine în opoziție cu practicile tradițional folclorice care s-au realizat înainte de ultimele decenii, chiar dacă pe alocuri se pot studia în continuare ritualurile în forma lor specifică atât la românii, cât și la minoritățile din Bucovina.

De cealaltă parte, lipovenii păstrează și astăzi anumite particularități legate atât de sărbătorile religioase, cât și de evenimentele speciale care au loc în viața omului. În ceea ce privește ritualurile de nuntă, cel care pește mireasa este nașul

de botez al mirelui, însă adaptat la vremurile actuale, nașul poate fi înlocuit cu o altă cunoștință a mirelui, nu numai decât nașul de botez. Obiceiul peștitului s-a pierdut treptat și nu mai prevede oferirea unui batic roșu viitorului mire dacă fata și familia acesteia acceptă căsătoria, ci acceptul se înțelege de la sine. La fel ca în cazul obiceiurilor de la români care s-au păstrat până astăzi, în ziua nunții are loc așa-numitul ritual de câștigare sau de cumpărare a miresei. Mirele, împreună cu nașii și cu tot alaiul merg la casa miresei, unde sunt întâmpinați de alaiul miresei, alai care prin așa-numitele druște și vătăjei se împotrivesc ca mirele să ia mireasa. În acest moment, alaiul miresei cere o recompensă mare pentru ca mirele să își vadă aleasa, iar acesta trebuie să găsească cât mai multe defecte miresei pentru ca prețul cerut să scadă. Astăzi, se mai practică oferirea unor sume de bani simbolice sau cinstirea alaiului prin oferirea prăjiturilor și a sticlelor de alcool. Aceasta nu este singura probă pe care trebuie să o treacă mirele, întrucât, dacă s-a hotărât modalitatea de realizare a plății, se obișnuiește ca cea care i se oferă mirelui să nu fie mireasa adevărată, ci o bătrână costumată în mireasă sau, mai nou, o persoană de sex masculin. În timp ce formația cântă, mirele trebuie să negocieze în continuare, pentru ca adevărata mireasă să îi fie adusă și să nu cadă în capcană.

Observăm în acest obicei existența motivului dublului care, raportat la o filosofie populară, ar însemna dualitatea existenței la baza căreia ar sta două principii antagonice: binele și răul. Altfel spus, prin existența unei mirese false se poate observa o reprezentare a adversității, a unei soarte potrivnice pe care mirele trebuie să o înfrunte încă din prima clipă. Jocul secund devine astfel o proiecție în negativ a unui așa-numit *alter ego*. Psihanalitic, acest lucru s-ar traduce ca dedublare, în sensul unei anumite tulburări psihice. Probabil de aceea există unele tradiții la românii din Bucovina prin care se crede că dacă mai multe mirese oficiază căsătoria în aceeași zi, acestea nu au voie să se vadă între ele. Bineînțeles, acest obicei nu mai este respectat astăzi, practicându-se în Bucovina furtul miresei de la o nuntă și „amestecarea” acesteia în alaiul unei alte nunți, chiar dacă nuntașii nu se cunosc între ei.

Aceste manifestări întâlnite la români, lipoveni, huțuli și nu numai demonstrează astăzi existența unor rituri arhaice pe care oamenii le iau în calcul atunci când au ocazia de a ajunge la o armonie primordială asemenea celei din timpul creației. Ritualurile și tradițiile dețin astfel atât o funcție socială, cât și una estetică și magică, prin care sacrul are capacitatea de a evada în lume, chiar dacă actualitatea estompează aceste ritualuri colective: „Datorită transformării mentalității colective și, mai ales, sub influența schimbărilor petrecute în cadrul societății în ansamblu – urbanizarea, învățământul obligatoriu, industrializarea etc. – s-a estompat caracterul sacru, ceremonial din creațiile folclorice. Cu toate acestea, se păstrează încă elemente vechi, tradiționale, iar majoritatea participanților la diversele manifestări tradiționale ale comunităților conștientizează caracterul ritualizat al comportamentului impus de respectivul moment”⁹.

Un fenomen interesant este existența credinței în șarpele casei, credință care se regăsește atât la români, cât și la nemți sau la huțuli. Credința în șarpele casei se

⁹ Mirela Kozlovsky, „Teatralizarea în spectacolul nupțial la meglenoromâni, lipovenii și tătarii din Dobrogea”, în „Buletinul AGIR”, nr. 2, aprilie – iunie 2016, p. 40.

poate observa și astăzi la bătrânii din zona de munte a Bucovinei, care trăiesc în bune relații cu natura. De pildă, există credințe la nemții și la românii din Bucovina conform cărora șarpele care ar trăi sub casă ar fi un protector al casei și ar ieși frecvent de sub casă, mâncând lapte alături de copii (cu varianta că ar putea suge laptele mamelor), credințe consemnate de Artur Gorovei, Elena Niculiță-Voronca, Ivan Evseev și alții: „S-au văzut astfel de șerpi bând lapte din strachină de-a valma cu copiii. Copiii îi dădeau cu lingura în cap, plângând că le mănâncă laptele, dar șarpele mânca înainte, nu se supăra”¹⁰. Dacă observăm că pe porțile de lemn ale bisericilor din Bucovina sau Maramureș se mai întâlnește și astăzi sculptată imaginea zoomorfă a șarpelui cu rol protector, putem înțelege astfel că simbolul șarpelui trece dincolo de valențele negative existente în textul biblic, ajungând să devină aproape un animal tabu. În acest sens, Ivan Evseev susține că șarpele este legat de cele patru forțe ale naturii (pământ, aer, foc și apă), reprezentând în același timp o întruchipare a haosului primordial și a ciclicității naturii datorită schimbării pielii acestuia. Importanța șarpelui în mentalul colectiv se poate observa și din cadrul doinelor și legendelor populare în care este prezent șarpele: „Șarpe, șarpe de dudău / Dă-mi mie veninul tău / Să mă otrăvesc și eu”¹¹.

În mod special, față de celelalte etnii, la minoritatea huțulă din Bucovina se poate observa o puternică legătură între om și natură, care se regăsește atât la comunitățile arhaice, cât și la comunitățile actuale. La huțuli, existența elementului civilizator vine ca o componentă opțională a actualității, observându-se preferința pentru cadrul natural și pentru existența unei manifestări „sălbatică”. Scriitorul Mircea Streinul, în romanul *Lupul din țara huțulilor* (1941), caracterizează populația huțulă ca fiind reprezentarea unei identități etnice în care misterul și sălbăticia naturii ar face parte din structura identitară a huțulilor. Astăzi, la peste opt decenii de la publicarea romanului lui Streinul, nu putem spune că populația huțulă ar fi mult mai aproape de elementul civilizator, fiind dominată în continuare de anumite norme vechi și legi aproape mistice care îi caracterizează. Literatura populară a huțulilor din Bucovina reprezintă un punct de pornire pentru înțelegerea specificului tradițiilor, obiceiurilor și ritualurilor arhaice. Originea slavă a huțulilor nu poate fi negată, iar „limba huțulă” poate fi considerată un dialect al limbii ucrainene, în care este inevitabil ca influențele românești să nu își găsească locul, la fel și cele polone sau germane. În acest sens, multe dintre faptele literaturii populare ale huțulilor se regăsesc și în cadrul literaturii populare românești, de aceea nu le-am consemnat în această lucrare.

Imaginea demonicului în mentalul colectiv

În mentalul colectiv românesc, există numeroase stereotipuri antirasiale cu privire la specificul etnic al minorităților, iar cel mai des întâlnită este asocierea

¹⁰ Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. II, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, p. 191.

¹¹ Versurile aparțin cântecului interpretat de Maria Ciobanu, apărut în albumul *Șarpe, șarpe de dudău*, ianuarie 1967.

cromatică între rom și omul negru sau evreu și omul roșu. Pornind de la acestea, se dezvoltă o serie de adresări peiorative care rezistă până în zilele noastre. De pildă, a-l numi pe evreu om roșu are în spate o legendă creștină prin care se susține că evreii, vorbind cu Fecioara Maria, i-au transmis că Fiul Ei va învia atunci când cocoșul din ciorbă va reveni la viață, iar în acel moment cocoșul a înviat, stropindu-i cu sânge și cu apă clocotită, de unde se explică și pistruii acestora. Pornind de la existența unor asemenea „oameni însemnați”, se dezvoltă o altă componentă a mentalului colectiv care intră însă în dinamismul etnofolcloric: este vorba despre imaginea diavolului. Omul a simțit nevoia să se ferească în permanență de influența demonică și putem observa importanța pe care omul i-a acordat-o, din numeroasele denumiri sub care este cunoscut diavolul în mentalul colectiv românesc: Dracul, Necuratul, Nichipercea, Satana, Ucigă-l Crucea, Ucigă-l Toaca, Aghiuță, Nichiduță ș.a. sau chiar diversele toponime care apar: Pumnul Dracului, Peștera Dracului etc. În folclorul polonez, de pildă, rezistă până astăzi unele credințe conform cărora diavolul este asemănat unui spiriduș care nu face rău, ci doar se ține de șotii, fiindu-le simpatic oamenilor. De aceea, polonezii au credințe conform cărora diavolul ar fi un tovarăș al omului, iar diavolul oferindu-i din puterile sale, omul este capabil să controleze forțele iadului. În folclorul românesc, diavolul este mult mai șiret, seducându-l pe om până acesta își vinde sufletul și apoi este pierdut definitiv. În cultura populară poloneză, din discuțiile purtate cu locuitori din Cacica, imaginea diavolului se aseamănă cu cea a părții negative din basme, întrucât în fiecare legendă, binele câștigă, iar răul este pedepsit. În alte legende poloneze, se crede că diavolul va fi învins în cele din urmă de o femeie pricepută. Cu toate acestea, frecvența toponimelor care conțin termenul drac/diavol dovedește faptul că influența acestuia este totuși marcantă atât în cazul românilor, cât și la polonezi, ruteni, ucraineni sau țigani. Polonezii numeau pietrele cu forme ciudate din preajma mănăstirilor pietrele dracului, întrucât se credea că acestea au o putere magică demonică, fiind scăpate acolo de către diavol în momentul în care acesta a auzit cântările din acea biserică și astfel nu a mai reușit să o distrugă.

La huțuli sau ucraineni, imaginea diavolului este mult mai înfricoșătoare. Stând retrași în întunecimile pădurilor bucovinene, huțulii au devenit suspicioși la orice mișcare, iar imaginația acestora s-a dezvoltat simțitor. Și-au câștigat în timp renumele de vrăjitori, pentru că trăind în bună comuniune cu natura, au ajuns să cunoască tainele acesteia și să ajungă la anumite înțelesuri primordiale. Unii dintre aceștia, trăind izolat și astăzi, au început să interpreteze astrele, devenind așa-numiții solomonari, o „meserie” care la huțuli se transmite din generație în generație, principala condiție fiind de a trăi în pustie, astfel promovând și castitatea prin intermediul unui trai ascetic, coborând foarte rar la civilizație. În acest sens, Andrei Oișteanu susține că solomonarii „trăiesc în afara colectivităților, în munți prin peșteri, în păduri, în colibe sau prin țarine [...] De regulă, solomonarii cerșesc (și primesc) alimente, dar în cantități mici și niciodată carne. [...] Traiul ascetic al solomonarului este reglementat de rânduilele cele vechi : «El duce viață sub mare canon, căruia i s-au supus toți solomonarii. Numai așa pot ei cunoaște stihiiile și le pot rândui după voința lor»”¹².

¹² Andrei Oișteanu, *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, Iași, Editura Polirom, 2013, pp. 202–203.

Diavolul este prezent și la huțuli, ascunzând comori în grote sau rătăcindu-le calea oamenilor. Poiana Strigoaia sau Strigoiu este unul dintre locurile prezente în apropierea huțulilor, iar drumul până la aceasta este anevoios, plin de grote în care se spune că sunt ascunse comori. Nu puțini au fost cei care odată ajunși în Poiana Strigoiu, poiană prin care se poate ajunge către Putna, au umblat o zi întreagă, rătăcind calea de întoarcere și neștiind când a trecut timpul. În toate poienile din zona huțulilor, cu nume parcă simbolice (Sihloaia, Vișinearca etc.) există astfel de legende stranii. Una dintre aceste legende este legată de o peșteră numită Benderei, o peșteră unde se spune că se ascundeau banderozii, niște bandiți care umblau și jefuiau împrejurimile, mai ales furând de la Mănăstirea Putna vasele de la Sfintele Daruri sau alte obiecte de preț. Tot aici se spune că s-ar fi spânzurat cineva și a devenit astfel un loc sinistru, un loc pe sub care ar exista tunele și mistere neelucidate. Influența demonică nefastă a fost însă combătută cu apa sfințită la Bobotează, cu care huțulii stropeau întreaga gospodărie, precum și prin așa-numitele „cruci de grindă”, care se întâlnesc și la români (alcătuite din două surcele legate cu ață roșie) și care se așază deasupra ușii, la intrarea în casă, în grajduri, la ferestre sau la fântâni, având valențe apotropaice, ferindu-i pe huțulii de influența diavolului sau de alte primejdii.

La armeni, diavolul este prezent în numeroase snoave și povești care surprind legătura dintre diavol și divinitate și conlucrarea acestora cu privire la realizarea anumitor lucruri. De pildă, există o snoavă prin care Dumnezeu dorește să creeze un animal util omului și se gândește să creeze o oaie; diavolul însă îi cere voie lui Dumnezeu să îi pună coarne și barbă și astfel a creat capra. Dorind să ofere un strop de rațiune celor două animale, când să stropească capra, diavolul îl îmbrânțește, iar atunci Dumnezeu scapă mai multe picături, diavolul fiind fericit astfel că animalul său este mai inteligent decât al lui Dumnezeu.

Conlucrarea dintre divinitate și diavol este prezentă și în folclorul românilor, în cadrul frăției gemelare primordiale a Fârtatului și Nefârtatului. Legenda din folclorul românilor susține că pe apele primordiale se plimba Fârtate și Nefârtate, autogenerându-se reciproc. În cadrul haosului primordial, s-au născut unul din altul și au început să caute un loc pentru a crea lumea: „Folclorul mitic românesc consemnează prezența activă a două făpturi ante- și non-cosmice, cu puteri demiurgice, care își caută loc pentru creație peste apele înnegurate. Aceste două făpturi coexistente haosului și apelor primordiale sunt totodată transcendente acestora.[...] Prin Fârtatul sau Fratele trebuie să se înțeleagă caracterul celui care își iubește semenul; prin Nefârtat sau Nefârtate, caracterul pizmaș și opozant al celui pe care gândurile și faptele îl fac opus semenului lui”¹³.

Există în mitologiile lumii concepții conform cărora existența păcatului primordial este postpusă unui așa-numit păcat antecedent, un păcat care nu este pus pe seama oamenilor, ca în cazul cuplului adamic, ci pe seama unei divinități. Cu alte cuvinte, înainte de facerea lumii, în prezența Creatorului a existat un demiurg negativ, pe care l-am prezentat mai sus, care s-a opus conlucrării la ordinea universală. În cadrul mitologiei românești, acest păcat antecedent este reprezentat

¹³ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987, p. 224.

prin frăția gemelară a Fârtatelui și a Nefârtatelui. Astfel, legendele consemnează că în timp ce Fârtate se odihnește în urma încercării de a crea pământul (pe o turtiță pe care el însuși o creează, plutind deasupra apelor primordiale), Nefârtate încearcă mereu să îl împingă în apă în direcția celor patru puncte cardinale, pentru a rămâne el creator peste tot întinsul, formând astfel involuntar semnul crucii. Turtița aceea însă îl apără pe Fârtate prin semnul crucii, iar pe măsură ce Nefârtate încearcă să îl elimine pe Dumnezeu, turtița aceea se face din ce în ce mai mare până se formează pământul. Peste toate acestea, crucea a devenit un simbol prin intermediul căruia universul a putut fi sacralizat. Putem vorbi astfel de un așa-numit păcat antecedent specific mentalul colectiv românesc arhaic înainte de existența păcatului originar care se găsește la toate popoarele.

Un descântec puternic pentru gonirea duhurilor necurate se realizează la huțuli cu ajutorul unei fășii de pânză și o crenguță de busuioc cărora li se dă foc, descântătoarea rotindu-le în jurul capului celui bolnav în timp ce rostește imprecății, iar după ce descântecul este încheiat, femeia trebuie să se așeze în spatele bolnavului și să scuipe în formă de cruce: „S-a pornit (se spune numele celui descântat) de acasă, gras, frumos și sănătos. Când a ajuns pe la jumătate, s-a întâlnit cu frica înfricată, spaima înspăimată, în ceas de moarte dată. Du-te în munții cei cărunți, unde vaca neagră nu mugește, unde cocoșul negru nu cântă. Lasă-l pe (se spune numele bolnavului) curat și luminat cu descântecul de la mine și darul de la Dumnezeu”¹⁴. Fără a avea o mare influență în cadrul societății, huțulii au reușit să-și exprime identitatea, cu toate că specificul existenței lor este destul de greu de înțeles. Modalitatea lor de viață, relațiile sociale și bagajul etnofolcloric pe care îl dețin continuă să reziste cu greu în secolul al XXI-lea, chiar dacă contextul actual dovedește o puternică asimilare culturală a huțulilor la populația românească, fapt dovedit și prin intermediul recensămintelor.

Spațiul românesc s-a dovedit un bun depozitar al universului mitico-spiritual al lumii arhaice, reprezentând, prin numeroase ritualuri, credințe sau obiecte-totem spiritualitatea locuitorilor satelor românești. Conștientizarea și mărturisirea păcatelor prin taina spovedaniei a reprezentat la români, dar și la minoritățile etnice din Bucovina, o manifestare asupra căreia s-a acordat o atenție deosebită, deoarece aceasta reprezenta singura modalitate prin care omul se putea purifica de păcat. Merită să ne orientăm atenția asupra unei tehnici arhaice din spațiul românesc cu privire la mărturisirea păcatelor: este vorba despre așa-numita spovedanie la copac. Cultul dendrolatric reprezintă un exemplu elocvent al importanței totemului în cadrul mentalității arhaice românești, pe care îl consemnează folcloristul Tache Papahagi¹⁵ și alți specialiști în studiile lor. Este vorba despre un ritual arhaic, prin care ciobanii, aflați în transumanță, în lipsa unui preot la care să se spovedească, alegeau un brad falnic și înalt, în coaja cărora creștau semnul crucii, iar apoi îngenuncheau în fața lui și își mărturiseau păcatele. Alegerea bradului nu era întâmplătoare, deoarece se urmărea ca acesta să fie cât mai înalt, simbolizând astfel

¹⁴ Mugur Andronic, *Huțulii – o minoritate din Bucovina*, Suceava, Societatea Culturală „Ștefan cel Mare” Bucovina, 1998, p. 54.

¹⁵ Tache Papahagi, *Mic dicționar folcloric*, București, Editura Minerva, 1979, p. 72.

facilitarea intrării în legătură cu divinitatea: „Această ordine universală, eternă, inviolabilă [a naturii] guvernează lumea și determină toate evenimentele particulare: traiectoria soarelui, a lunii, a stelelor, creșterea plantelor și animalelor, calea vânturilor și a norilor. Toate acestea sunt menținute și ocrotite nu doar de către forțele fizice, ci prin puterea lui Dumnezeu. Lumea a devenit o mare dramă morală în care atât natura, cât și omul trebuie să-și joace rolurile. Chiar într-un stadiu foarte primitiv al gândirii mitice, găsim convingerea că omul, pentru a atinge un scop dorit, trebuie să coopereze cu natura și puterile ei divine sau demonice”¹⁶. În unele variante, în timpul spovedaniei, ciobanul mestecă muguri de brad¹⁷, semn prin care acesta intră în legătură cu spiritul copacului.

Se observă astfel că animismul a existat și în spațiul românesc, ca manifestare a unei credințe prin care omul poate primi iertarea și din partea obiectelor pe care astăzi le consideră neînsuflețite. Putem înțelege așadar importanța pe care omul arhaic o acordă moralității și respectul pe care îl arată față de natură. De aceea, existau și unele ritualuri prin care omul, înainte de a tăia un brad, își cerea iertare în fața acestuia pentru gestul pe care urma să îl facă. Spovedania la brad este o manifestare cu valențe precreeștine prin care țăranii au dovedit relația strânsă pe care au avut-o cu natura și aspirația permanentă și în orice circumstanțe la ispășirea greșelilor.

Pelerinaje ritualice sau turistice?!

În ceea ce privește sentimentul apartenenței religioase, atât românii, cât și minoritățile din Bucovina dețin deja în cultura acestora manifestarea pelerinajelor cu rol ritualic. Polonezii, de pildă, întreprind pelerinaje în special la icoane făcătoare de minuni ale Sfintei Marii, realizându-se în felul acesta un adevărat cult al importanței Sfintei Fecioare, mai ales la catolici. La fel cum bucovinenii, precum și românii din întreaga țară vin în Bucovina, la Mănăstirea Putna, în 15 august la hramul mănăstirii, tot așa și polonezii, indiferent de prigoanele pe care le-au suportat, au ținut seama în permanență de îndeplinirea ritualurilor care îi individualizează.

Organizarea acestor călătorii-pelerinaj avea la bază, în timpurile arhaice, o credință conform căreia omul ar putea ajunge la sensurile ontologice, prin ieșirea din spațiul comun al lumii în care trăiește. În perioada sovietică, reprezentanți ai preoților polonezi au venit în Bucovina, iar astfel s-au creat diverse relații fructuoase între români și polonezi, relații care rezistă și astăzi. Mișcările religioase de tipul pelerinajelor au condus în felul acesta la exprimarea unui mod sacru de a fi al omului, contribuind atât la dezvoltarea laturii morale, cât și la realizarea anumitor legături sociale între toți cei prezenți la evenimentele religioase. Amintim

¹⁶ Ernst Cassirer, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 141–142.

¹⁷ Lucia Berdan, *Totemismul românesc. Structuri mitice arhetipale în obiceiuri, ceremonialuri, credințe, basme*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001, p. 47.

aici doar de Basilica Adormirea Maicii Domnului din Cacica, unde în fiecare an, în 15 august, se petrece cel mai important eveniment din viața catolicilor din Bucovina și din întreaga țară. Dinamismul societății actuale a făcut ca aceste pelerinaje, la Mănăstirea Putna sau la Basilica din Cacica să nu mai fie considerate drept experiențe dificile așa cum erau considerate în perioada comunistă, de pildă, când existau probleme atât cu realizarea călătoriei până la destinație din cauza lipsei mijloacelor de transport, cât și cu autoritățile care îi asupreau pe credincioși. Aceasta devenea o călătorie dificilă și inițiatică, la fel cum este prezentată și în cadrul literaturii (de pildă, poemul *Noapte de decembrie*, de Alexandru Macedonski).

Magdalena Pokrzyńska, în articolul său despre pelerinajele polonezilor din Bucovina, consemnează mai multe trăsături ale pelerinajului bucovinean: „detașarea de activitățile de zi cu zi, părăsirea casei, drumul, călătoria adeseori dificilă, caracterul penitențial al acestei acțiuni (sacrificii făcute într-o anume intenție), comunitatea. Aceste experiențe exprimă caracterul liminoid al acestei practici. Lipsa de grijă pentru asigurarea nevoilor fizice de bază, scăderea statutului social țin de canonul practicilor de pelerinaj care permit abandonarea lumii și ies în întâmpinarea sacrului”¹⁸.

Aspectele folclorice nu lipsesc nici de la polonezi, care dezvoltă, până în ziua de astăzi, legenda conform căreia la Basilica din Cacica izvorul ar avea o apă tămăduitoare, iar Fecioara Maria și-ar face apariția în fiecare an la hramul pe care îl sărbătoresc. Este interesantă însă și funcția ludică și comercială a acestor sărbători religioase mai mult decât prezentă astăzi, întrucât la finalul sărbătorii religioase, comunitatea, fie ea poloneză sau română, se bucură de petreceri comune, tarabe cu diferite obiecte și suveniruri, mâncăruri specifice, concerte în aer liber etc., eveniment care în urmă cu câteva decenii purta denumirea de strânsură. În ciuda modernității actuale, unele tradiții ale polonezilor din Bucovina rezistă, mai ales pentru faptul că dorința unei comunități atât de mici de a se conserva este nemărginită.

Kitsch-ul – componentă a dinamismului etnofolcloric și capacitatea de conservare

Cultura populară a minorităților din Bucovina dovedește, pornind de la ipoteza expusă, condiția unei comunități aflată într-o continuă schimbare, unde grupurile etnice au început să împrumute unele de la altele diferite caracteristici și elemente definitorii, astfel încât putem vorbi despre un așa-numit dinamism etnofolcloric specific minorităților bucovinene.

În cadrul unei disoluții ascendente, provocată de înglobarea multiculturalității în cultura și specificul românesc, este inevitabil să nu se producă așa-numitul kitsch, mai ales în încercarea de a trece de la formele simple, specifice autenticului,

¹⁸ Magdalena Pokrzyńska, „Pelerinajul – element al vieții religioase a polonezilor din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1 (54), 2020, p. 173.

la formele complexe, unde simbolurile reprezentative se transformă, în unele cazuri, în imitații ieftine, lipsite de valoare. Atunci când aducem în discuție kitsch-ul minorităților din Bucovina, întâmpinăm o problemă destul de complicată, deoarece în contextul societății actuale pare mai greu de precizat ce anume este kitsch și ce elemente țin de noutatea firească pe care chiar și tradiția trebuie să o recunoască. Cultura de masă își propune astfel să transforme specificul autentic care avea tendința să se adâncească în negura trecutului, într-unul care va dovedi o mult mai mare influență asupra publicului de rând.

Cauza pentru care kitsch-ul apare și la minorități, pe oul încondeiat, pe cămașa populară, în ornamentica și cromatica locuințelor, în cadrul gastronomiei, în anumite obiceiuri și ritualuri sau în toată arta populară în general este mai întâi o reprezentare a unei necunoașteri estetice, apoi o expresie a pasivității absurde a omului. Cu alte cuvinte, este mult mai simplă, de pildă, achiziționarea unei cămăși populare artizanale decât achiziționarea uneia autentică, ieșită din mâinile unui artist, care știe că pe cămașa pe care o coase trebuie să se regăsească simboluri sacre pe care oamenii le-au folosit încă din cele mai vechi timpuri. Prostul gust care există pe alocuri vine însă ca o expresie a anumitor cerințe comerciale și a unei standardizări culturale a valorilor. Matei Călinescu nu susține însă în mod obligatoriu latura comercială a obiectelor considerate kitsch, însă pune accentul pe capacitatea acestuia de a-și manifesta funcția sub pretextul evitării monotoniei: „Kitsch-ul este rezultatul artistic direct al unei importante mutații etice datorată conștiinței proprii a timpului aparținând claselor mijlocii. În linii mari, kitsch-ul poate fi considerat o reacție la «teroarea» schimbării și la lipsa de sens a timpului secvențial, care curge dinspre un trecut ireal către un viitor la fel de ireal. [...] Kitsch-ul apare drept un mijloc la îndemână de «a ucide timpul», drept o evadare plăcută din banalitatea muncii și a tihnei. Distracția produsă de kitsch este doar reversul unui plictis cumplit și de neînțeles”¹⁹.

Unii cercetători oferă kitsch-ului o accepțiune atenuantă, mai ales în contextul societății contemporane, unde noutatea și extravaganța nu mai sunt văzute într-o lumină extrem de negativă. Referindu-ne în mod special la cultura și arta minorităților din Bucovina, kitsch-ul devine un paradox, întrucât reprezintă o degradare a artei, dar și o continuitate a tradiției, care se metamorfozează sub anumite aspecte ale artei contemporane. Prin definiție, arta contemporană reprezintă o negare a valorilor anterioare, deci este greu de precizat dacă kitsch-ul din cultura huțulilor, de pildă, reprezintă exprimarea unui prost gust sau există pur și simplu ca expresie a acestei arte. Dacă huțulii își vopsesc casele în culori extravagante, dacă pe oul încondeiat se „strecoară” multe motive aglomerate și golite de sens, dacă împodobirea cristelniței la botez se face cu flori și ornamente kitschoase care se îndepărtează de la sensul sacru al botezului sau dacă sicriul în care este așezat defunctul este ornat cu dantelă de proastă calitate, în loc de „scoarța” tradițională bucovineană, nu putem preciza cu exactitate cât anume din aceste activități reprezintă kitsch și cât se integrează în cultura contemporană.

¹⁹ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Patrulescu și Radu Țurcanu, București, Editura Univers, 1995, p. 209.

Dialectul huțul este considerat în acest sens, uneori, un kitsch, această limbă nefiind nici ucraineană, nici rusă, ci o limbă în care se întâlnesc multe cuvinte românești, iar din punct de vedere fonetic se diferențiază de limba ucraineană, cu toate că se aseamănă foarte mult cu aceasta. Ne confruntăm, de asemenea, mai ales la diferite evenimente de tipul târgurilor meșterilor populari, nu doar în comunitatea huțulă, cu produse tradiționale ce aparțin unor așa-numiți „artiști populari”, care sunt cumpărate chiar dacă acestea nu sunt autentice și demonstrează kitsch-ul. În acest context, lipsa educației estetice demonstrează astfel incapacitatea distingerii valorii de kitsch. De aceea, este necesar să tratăm cu foarte mare atenție toate elementele prezente la festivalurile huțulilor (care încă rezistă), unde au loc vânzări de obiecte artisanale (cămăși tradiționale care nu respectă autenticul huțulilor, ouă încondeiate care nu conțin simbolurile sacre etc.), pentru a nu confunda valoarea cu kitsch-ul.

Dramaturgul Matei Vișniec, el însuși cu origini huțule, observă, în prefața unui album etnografic, pericolul care pândește minoritatea huțulă din Bucovina, din cauza tentației populației de a se supune anumitor reguli occidentale, în urma cărora apare, inevitabil și kitsch-ul, mai ales din cauza faptului că astfel au loc numeroase pagube estetice și de gust în ceea ce privește valorile huțulilor: „Peste câteva decenii s-ar putea ca așezările huțulilor să câștige în modernitate, dar să piardă din autenticitate. Casele noi sunt astăzi mai numeroase decât cele vechi și respiră o anumită prosperitate, dar este vizibilă și tentația de «aliniere» la niște banale norme occidentale, cu imense pierderi estetice, de gust și de identitate”²⁰.

Este cert că atât la huțuli, cât și la celelalte etnii, kitsch-ul devine un element care intervine în toate artele și în toate domeniile de activitate. Este dificil să spunem dacă trebuie să condamnăm kitsch-ul sau să îl luăm ca atare, atât timp cât cercetarea noastră ar trebui să se îndrepte, în special asupra minorităților contemporane, deci fără vreo limitare doar la vechile tradiții. Inexistența kitsch-ului ar dovedi în schimb existența unui set de valori limitate la așa-numitul timp arhaic, în care prezentul nu ar mai fi inclus, deci nu ar mai fi obiect de cercetare, pe când obiectul nostru de interes este chiar societatea actuală. Se înțelege că indiferent de câtă pregătire estetică vor avea oamenii, kitsch-ul va exista în continuare, ca element constituent al tradiției, ca un fapt, până la urmă, natural și cultural, care se va actualiza odată cu modificările și evoluția societății. Existența acestei actualizări nu înseamnă că suntem obligați să acceptăm orice modificare ridicolă a valorii culturale, cu pretenția că aceasta face parte din arta contemporană; bineînțeles că îndepărtarea exagerată trebuie să fie condamnată. Existența vieții autentice, nealterate de prostul gust, se poate întâlni foarte rar la locuințele izolate din satele de pe culmile munților, acolo unde populația din ce în ce mai săracă numeric, preponderent în vârstă (din cauza emigrării tinerilor în țări străine) duce, așa cum Eminescu susținea, discutând despre viața huțulilor, un destin de „pasăre pribeagă”.

²⁰ Apud Petru-Paul Torac, *Chipuri de huțuli. Mărturii ale vremurilor trecute*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2021, p. 8.

Concluzii

Încercarea de banalizare a specificului etnic al minorităților trebuie considerată un efect negativ al societății contemporane, unde a păstra portul popular, tradițiile sau specificul gastronomic nu mai reprezintă un interes special pentru consumerismul actual. Dacă polonezii încă păstrează hramurile și pelerinajele, dacă huțulii sau ucrainenii nu uită de încondeierea autentică a ouălor sau dacă romii încă păstrează tradiții de nuntă care îi particularizează în raport cu alte etnii, trebuie să considerăm aceste lucruri ca un pretext pentru a obține pe baza cercetărilor, atât cât se mai poate, până ce nu vor fi banalizate total, rezultate pe care să le integram în specificul culturii populare universale.

În demersul cercetării noastre ne-am confruntat însă cu o reticență a respondenților de a oferi informații pertinente cu privire la specificul etniei acestora, majoritatea prezentându-ne tradiții și credințe specifice comune cu ale românilor. Acest lucru este ușor de interpretat, atât timp cât spațiile interetnice au fost contaminate. Reticența respondenților poate proveni însă dintr-o neîncredere în cercetător și în scopul cercetării acestuia, mai ales fiindcă spațiul cercetării a fost preponderent rural. S-a observat o mai bună comunicare cu minoritatea huțulă, din motive subiective. A avea statutul de minoritate îi face pe unii să se simtă inferiori, de aceea uneori renunță la a-și exprima specificul etnofolcloric. Vina românilor nu poate fi trecută cu vederea, pentru că uneori s-au făcut catalogări greșite, ce au condus la utilizarea etnonimelor cu sens peiorativ asupra anumitor grupuri etnice: huțulii sau, uneori peiorativ, *huțanii* sunt considerați „bețivi și stricați” (Nicolae Iorga), evreii (peiorativ jidovii, jidanii) înșală în afaceri, romii (peiorativ țigani) sunt hoți etc.

Dinamismul etnofolcloric se bazează astăzi pe idei evoluționiste, cu toleranță și obiectivitate, dar și cu respect pentru toate grupurile etnice din Bucovina. Amplele statistici, care există, ale numărului de familii, detalii fiziologice ale acestora, consemnarea obiceiurilor, etimologia numelor, portul, afacerile, religia etc. formează o imagine de ansamblu asupra contextului istoric, social, cultural, politic și religios al populației Bucovinei din timpurile trecute până în prezent.

Mitul existent în cadrul tabloului etnofolcloric al minorităților, ca manifestare culturală, nu se va putea bucura însă de un stadiu final al cercetării, întrucât acesta se află într-o permanentă schimbare și evoluție, odată cu fiecare generație. Chiar dacă astăzi ritualurile legate de magie sau anumite sacrificii nu mai sunt foarte întâlnite, ceea ce întâlnim și se transformă în mit ar putea fi așa-numitele rituri în mișcare, cum le numește Mihai Coman, legate de parade, pelerinaje, proteste etc. Fie că sunt o manifestare religioasă sau pur și simplu o expresie laică, acestea dovedesc implicarea maselor de oameni și conduc astfel către ideea de mit.

Odată cu trecerea timpului, mai ales în aceste zile, toleranța culturală se vrea a fi o valoare a societății și se observă, într-adevăr, o conștientizare a particularităților etnice ale fiecărei zone și o respectare a acestora, la nivelul acceptării diversității legate de obiceiuri, ritualuri, perspective asupra lumii etc.

În sensul acesta, grupurile etnice devin parte a unei identități colective, în care obiceiurile legate de sărbători, de riturile de trecere, de evenimentele ceremoniale din viața omului trebuie tratate cu o răspundere necesară.

Bibliografie

1. Andronic, Mugur, *Huțulii – o minoritate din Bucovina*, Suceava, Societatea Culturală „Ștefan cel Mare” Bucovina, 1998.
2. Berdan, Lucia, *Totemismul românesc. Structuri mitice arhetipale în obiceiuri, ceremonialuri, credințe, basme*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2001.
3. Cassirer, Ernst, *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, București, Editura Humanitas, 1994.
4. Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității: modernism, avangardă, decadență, kitsch, postmodernism*, traducere de Tatiana Patrulescu și Radu Țurcanu, București, Editura Univers, 1995.
5. Cirimpei, Victor, „Relații dintre popoare în folclorul comic românesc”, în „Philologia”, anul LIII, mai – august 2012.
6. Dan, Dimitrie, *Etnii bucovinene: armenii, evreii, lipovenii, rutenii, țigani*, Suceava, Editura Mușatinii, 2012.
7. Duminică, Ion, „Simbolistica tradițională a romilor europeni în perioada contemporană” (I), în „Buletin științific. Revistă de etnografie, științe ale naturii și muzeologie”, Fascicula „Etnografie și Muzeologie”, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei, s.n., nr. 11 (24), 2009.
8. Iacobescu, Mihai, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993.
9. Iusuf, Selma, „În vârful picioarelor”, în „Dilema Veche”, nr. 586, 2015 (<http://dilemaveche.ro/sectiune/societate/articol/in-virful-picioarelor>).
10. Kozlovsky, Mirela, „Teatralizarea în spectacolul nupțial la meglenoromâni, lipovenii și tătarii din Dobrogea”, în „Buletinul AGIR”, nr. 2, aprilie – iunie 2016.
11. Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. II, București, Editura Saeculum Vizual, 2008.
12. Oczko, Anna, „Dracul și așezările lui în toponimia Carpaților polonezi”, în vol. Ovidiu Felecan (ed.), *Proceedings of iconn 4*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017.
13. Oișteanu, Andrei, *Ordine și Haos. Mit și magie în cultura tradițională românească*, Iași, Editura Polirom, 2013.
14. Papahagi, Tache, *Mic dicționar folcloric*, București, Editura Minerva, 1979.
15. Pokrzyńska, Magdalena, „Obiceiurile tradiționale de înmormântare în comunitățile poloneze din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 1 (52), 2019.
16. Idem, „Pelerinajul – element al vieții religioase a polonezilor din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVII, nr. 1 (54), 2020.
17. Torac, Petru-Paul, *Chipuri de huțuli. Mărturii ale vremurilor trecute*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2021.
18. Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.
19. Wettlaufer, Jörg, „The jus primae noctis as a male power display: A review of historic sources with evolutionary interpretation” în „Evolution and Human Behavior”, vol. 21, Florida, 2000.
20. http://www.cjsuceava.ro/2018/parteneriate/etnii_din_suceava/20180517_rusi-lipoveni.pdf.